

Вода у Священному Переданні та богослужбовому використанні Новозавітної Церкви

Василь Сирко , протоієрей Василь Лозовицький

У статті проводиться аналіз святоотцівського розуміння феномену води та її символики, а також різноманітних аспектів її богослужбового використання в Християнській Церкві як східного, так і західного обряду.

Ключові слова: вода, святі отці, Новозавітна Церква, Хрещення, Євхаристія.

У святоотцівських тлумаченнях Священного Писання говориться як про вживання води в побуті, так і про використання її у зв'язку з таїнствами Церкви (передусім Хрещення та Євхаристії). Вода називається «найкращою з 4-х видимих стихій світу» (Cyr. Hieros. Catech. 3. 2), завжди слухняною Богові (Ambros. Mediol. Exam. 4. 1), кращим доказом Його Промислу про світ (Theodoret. De Provid. 2). Вона є початком світу і приводить у світ нові творіння (Tertull De Bapt 3. 4; Cyr. Hieros. Catech. 3. 2; Ambros. Mediol. De Myst. 9; De sacr. 3. 3; Ioan. Chrysost. Catech. 2. 25). Хоча води являють образ смерті (Basil. Magn. De Spirit. Sanct. 15. 35), однак потоп приніс не лише руйнування, але й оновлення життя (Leo Magn. Serm. 60. 3).

Образ води іноді використовується в христологічній типології (наприклад, у зв'язку з Боговтіленням – наприклад: Orig. In Gen. Hom 13. 3). Вода з колодязя Якова (Ін. 4, 6) або на шлюбі в Кані Галілейській (Ін. 2, 1-11) алегорично представляє Старий Завіт, який «несмачний» і «мертвий» до роз'яснюючого все Христового Пришестя (Orig. In Ioan. 13. 23-25, 436 f.; Aug. In Ioan. 9. 3-4). Однак найчастіше вода виступає як символ Святого Духа (Ign. Ep. ad Rom. 7. 2; Aug. In Ps. 103. 2. 3), Церкви (Ambros. Mediol. Exam. 4. 1-3) або дівочої утроби, яка народжує вірних, як Діва Марія народила Христа (Leo Magn. Serm. 25. 5).

Вода, що використовується в таїнстві Хрещення, звільняє, так само, як води Червоного моря (*Tertull. De bapt. 9; Orig. In Exod. hom. 6. 4; Cyr. Carth. Ep. 69. 15; Cyr. Hieros. Catech. 3. 2; 19. 2; Ambros. Mediol. De Myst. 12; Leo Magn. Sermon. 55. 5*). Вода Хрещення часто прообразує ту воду, яку Мойсей видобув зі скелі (*Числ. 20, 1-11*), і ту, яку він зробив солодкою (*Бух. 15, 22-25*) (*Tertull. De bapt. 9; Cyr. Carth. Ep. 63. 8*). Хрещальна типологія вбачається святими отцями і в інших місцях Старого Завіту (наприклад, *Бут. 21, 14-19; 4 Цар. 5, 1*; дивись: *Greg Nyss In bapt. Christ.; Ambros. Mediol. De Myst. 17-18*) і Нового Завіту (наприклад, *Ін. 5, 1-9; 19, 34*; дивись: *Tertull. De Bapt 9; Cyr. Hieros Catech 3. 8-10*). Згідно з тлумаченням сщмч. Кипріяна Карфагенського, вода, додана до євхаристійного вина, – це народи, з'єднані з Христом (*Cyr. Carth. Ep. 63. 13*; порівняй: *Одкр. 17, 15*), а на думку сщмч. Іринія Ліонського – це людська природа Христа (*Iren. Adv. haer. 5. 1. 3*). Блж. Августин і свт. Амвросій Медіоланський пояснювали наявність води в євхаристійній чаші посиленням на *Ін. 19, 34* (*Aug. In Ioan. 120. 2; Ambros. Mediol. De sacr. 5. 3. 4*). Найбільш складне тлумачення запропоноване Феодором Мопсуестійським, за словами котрого сенс практики змішання євхаристійного вина з водою в тому, що Євхаристія, подібно до Хрещення, є спогадом про Хресну смерть Спасителя й участь у ній (*Theod. Mops. Hom. 15*)¹.

Свт. Кирило, єп. Єрусалимський, викладає поняття про благодать в огласительних повчаннях. З урахуванням того, що в них він звертається до «тих, які просвічуються» (*Cyr. Hieros. Procatech. 1*), тобто до останньої категорії оголошених, основною темою його повчань стає таїнство Хрещення. Свт. Кирило неодноразово вказує на харизматичний характер цього таїнства. Він звертає особливу увагу на значення, яке надається в Хрещенні воді. Пояснюючи слова Ісуса Христа «якщо хто не народиться від води і Духа, не може увійти в Царство Боже» (*Ін. 3, 5*), свт. Кирило вказує на нерозривний зв'язок у таїнстві благодаті Святого Духа і води, через яку благодать подається.

«Приступи до хрещення не так, як до води простої, але як до духовної благодаті, що дарується з водою. Бо як принесене в

¹ Вода // Православная энциклопедия. – Т. 9. Владимирская икона Божией Матери – Второе пришествие. – М., 2005. – С. 133-139.

жертву, просте за природою, споганюється через призивання ідолів, так, навпаки, проста вода, отримавши силу від закликання Святого Духа і Христа і Отця, робиться святою. Так як людина складається з двох частин, з душі й тіла, то й очищення двояке: безтілесне для безтілесного, а тілесне для тіла» (Сyr. Hieros Catech. III, 2)².

А святитель Єпіфаній Кіпрський, порівнює зміну «єства вод» під час освячення з перетворенням води на вино в Кані Галілейській³.

Слово «хрещення» (βαπτισμα), згідно з думкою преп. Никодима Святогорця, походить від грецького дієслова «βάπτω», що означає занурювати, і позначає занурення (βούτιγμα). Від дієслова «βάπτω» походить і дієслово «βαπτίζω» (хрестити) і перфект «βεβαπτισμαι» (хрестився), а звідти й іменник – «βαπτισμα», що означає хрещення. Так, хрещення безпосереднім чином з'єднується з водою.

У Святих Отців ми знаходимо опис декількох видів хрещення. Наприклад, свт. Григорій Богослов наводить п'ять видів: перший – Мойсееве хрещення, яке несло людям тимчасове очищення; друге – Предтечеве – хрещення покаяння; потім – Христове хрещення, через яке, за допомогою Духа Святого, усі люди стають християнами; четверте – це засвідчене кров'ю хрещення мучеництва; п'яте – хрещення покаяння та сліз.

Вісім видів хрещення наводить преп. Іоан Дамаскін. Першим, на його думку, було хрещення всесвітнього потопу, що сталося з метою припинення поширеного по всій землі гріха. Друге – хрещення моря і хмари, коли ізраїльтяни проходили через Червоне море, і їх денно й нічно покривала хмара. Третє – законницьке, дотримання якого пропонувалося законом Мойсея; воно найтіснішим чином поєднувалося з чистотою тіла. Четвертим було Іоанове хрещення. Воно було вступним, тому що відкривало хрещеним шлях до покаяння. Воно не несло відпущення гріхів, а лише передочищало людей, відкривало внутрішні очі душі, допомагаючи людині відчувати свою гріховність, а також подавало сили для очікування завершального, досконалого хрещення Ісуса Христа. П'ятим було хрещення Самого Ісуса, коли Він увійшов

² Кирил Єрусалимський, свт. Творіння. – К., 2012. – С. 92.

³ Свята вода. – [Електронний ресурс].

у Йордан. Воно було особливим, тому як на Христі не було гріха, і Він не сповідався. Шостим є досконале (*τέλειο*) хрещення Господа нашого Ісуса Христа, що понині здійснюється в Церкві водою і Святим Духом. Сьоме – хрещення крові і мучеництва, сприйняте заради нас Христом. Мова йде про хрест Господній, а також про страждання святих угодників, які співрозділили Христові страсті. Останнім, восьмим хрещенням, що не іменується спасительним, бо воно руйнує і нескінченно наказує гріх, є пекельний вогонь.

Свт. Іоан Златоуст проводить розмежування між хрещенням юдейським і християнським. Перше очищало людину від тілесного бруду, а не від духовних гріхів. Християнське ж хрещення незрівнянно вище, бо очищає душу людини і подає Святого Духа. Мостом між юдейським і християнським хрещенням є хрещення Чесного Іоана Предтечі⁴.

Християнське Хрещення в Новому Завіті іноді інтерпретується як очисне омивання (*Еф. 5, 26; Євр. 10, 22*). На противагу цьому в *1 Петра 3, 21* стверджується, що Хрещення не є обмивання, яке рятує від тілесної нечистоти, але початком внутрішнього морального очищення та запорукою спасіння.

Найважливішою рисою, що відрізняє християнське Хрещення від обряду, що здійснювався Іоаном Предтечею, є отримання дару Святого Духа (*Діян. 19, 1-7*), що не усуває необхідності й водного обмивання: якщо необрізані отримують Духа вірою в почуте (*Гал. 3, 2*), вони не повинні бути позбавлені Хрещення через занурення у воду (*Діян. 10, 47-48; порівняй: 11, 16-17*).

Вода християнського Хрещення типологічно уявляється такою, що несе спочатку смерть, а потім спасіння (*1 Петра 3, 20-21*). Подібним чином у *1 Кор. (10, 1-2)* порівнюється Хрещення зі звільненням Ізраїлю на Червоному морі, коли народ був «хрещений» у хмарі (*Вих. 13, 21*) і в морі (*Вих. 14, 22*). Таким чином, точкою порівняння християнського Хрещення з двома найважливішими подіями старозавітної історії є вода, причому вода смерті й суду. Ця символіка води прояснює, чому Хрещення не повинно бути повторюваним на відміну від звичайних очисних обмивань. Через Розп'яття і Воскресіння Господь установив абсолютно новий початок, що може бути порівняний тільки з таєм-

⁴ *Иерофей (Влахос), митр. Богоявление как Богопознание. – [Електронний ресурс].*

ничим актом вмиранням з Христом, щоб жити з Ним (Рим. 6), – нове народження (1 Петр. 1, 3, 23; 2, 2).

Хоча в текстах Нового Завіту відсутні подробиці обрядової сторони Хрещення, найбільш ранні форми відновлюються згідно з «Вченням 12-ти апостолів» («Дідахе»), основна частина якого в сучасній науковій літературі датується 2-ю половиною – кінцем I ст. Згідно з цією пам'яткою, Хрещення повинно відбуватися у «воді живій» (тобто холодній і проточній), а якщо такої не виявиться, то і в іншій, нехай навіть теплій (Дідахе. 7, 1-2)⁵. Приписи про Хрещення в проточній воді, що символізує дар нового життя і радість у Святому Дусі, зустрічаються і в більш пізніх джерелах (для порівн.: Псевдо-Климент. *Contest.* 1. 2), проте вже в ранньохристиянську епоху для Хрещення використовувалися й купелі, про що згадає свщмч. Юстин Філософ (середина I ст.; дивись: *Iust. Martyr. I Apol.* 61. 3⁶). Крім того, що вода повинна бути проточною, при Хрещенні необхідно занурити в неї охрещуваного повністю (це впливає із самої назви Хрещення: *βάπτισμα* – занурення; порівняй: 50 Апостольське правило⁷), оскільки Хрещення символізує занурення в смерть Христову (для порівняння Рим. 6, 3). У подальшому, у залежності від того, що вважалося важливішим, занурити охрещуваного у воду або ж, навпаки, зберегти за водою властивість проточності, у Церкві поширилися два основних способи Хрещення: через занурення і через обливання. На Сході перевага завжди віддавалася першому, що закріплене і в канонах Православної Церкви: згідно з 50 Апостольським правилом, Хрещення повинно відбуватися тільки в три занурення.

На Заході, навпаки, фактор проточності води вважався особливо важливим (це впливає з особливостей облаштування західних баптистеріїв V-VI ст., де вода ллється на охрещуваного зверху, а глибина недостатня для занурення; ранній приклад заміни води проточною, «що тече з висоти», міститься в «Апостольському переданні» III ст. (21, 1)), тому з часом стали практикувати обливальне Хрещення, що суперечить 50-му Апостольському правилу, проте зберігає символіку «води живої». Незважаючи на це, багато православних авторів почи-

⁵ Дідахе, або вчення дванадцяти апостолів. – К.: Видавничий відділ УПЦ, 2011. – С. 27.

⁶ Св. Иустин Философ и Мученик. Творения. – М.: Паломник, Благовест, 1995. – С. 125.

⁷ Книга правил святых апостолів, Вселенських Соборів, і святых отців. – К., 2008. – С. 9.

наючи з XIII ст. і наступних століть негативно розцінювали обливальне Хрещення (що, зокрема, призводило до неодноразових випадків перехрещення з «латинського» обливання).

Через те, що після V ст. Хрещення дорослих стало рідкісним явищем, хрестили переважно немовлят, будівництво особливих баптистеріїв при храмах припинилося, і хрестити стали в купелях. Цей звичай зберігається до теперішнього часу, хоча дорослу людину хрестити в купелі через занурення неможливо. Лише при деяких храмах є спеціально споруджені баптистерії, пристосовані для Хрещення дорослих; у літній час кращим варіантом є Хрещення в річці, оскільки саме Хрещення зануренням в проточну воду відповідає амбівалентній символіці води: смерть, виражена в зануренні, і життя, виражене течією води.

Принаймні з III ст. відомий третій спосіб Хрещення – через окроплення (Освячення), що застосовувався щодо лежачих хворих; за винятком необхідності використання саме такої форми Хрещення при екстраординарних обставинах, воно відкидається православною Церквою.

Вода для Хрещення освячується особливим чином. Тертуліан стверджував, що будь-яка вода освячується, «*як тільки закликається Бог*», і, отже, підходить для здійснення таїнства, бо сама природа води освячена після Хрещення Господа в Йордані (*Tertull De Bapt 4*; порівняй: *Ign. Ef. 18. 2*). При освяченні вода Хрещення приймає Святого Духа, Котрий присутній в ній і освячує охрещених. Протягом III-IV ст. молитви освячення води для Хрещення письмово зафіксовані. За структурою вони близькі до євхаристійних анафор. Крім читання молитви, у воду перед Хрещенням вливають освячені елеї чи святе миро, що також вказує на її святість; на Заході для аналогічних цілей може використовуватися освячена сіль⁸.

Питання про те, чи слід освячувати воду для кожного охрещуваного заново, у Російській Церкві викликали розбіжності. Так, у відповідях свт. Кипріяна, митр. Московського († 1406 р.), ігумену Афанасію йдеться про допустимість Хрещення декількох чоловік в одній купелі (у якості підстави наведені приклади із Священного Писання – Іоанове Хрещення і Хрещення в кн. Діянь апостольських). Навпаки, у

⁸ Вода. – [Електронний ресурс].

Требнику Патріарха Йосифа (1651 р.) наказано міняти воду для кожного охрещуваного. Нарешті, указами Святійшого Синоду 1733 р. остаточно дозволено хрестити декількох немовлят в одній воді (за умови поіменного їх називання в молитвах таїнства).

Згідно з Номоканоном при Великому Требнику (гл. 199), освячену воду після здійснення таїнства слід виливати в непотоптуване ногами місце (або в спеціально споруджений при храмі колодязь, або в річку). Загальновизнаною вимогою до води для таїнства Хрещення є її чистота.

Вода спочатку була невід'ємним елементом при здійсненні таїнства Євхаристії, про що є прямі свідчення ранньохристиянських авторів (*Iust. Martyr. I Apol.* 65, 67; *Iren. Adv. haer.* 5. 2. 3; *Апост. пред.* 21; *Сурр. Carth. Ep.* 63. 5); про змішування Господом вина з водою під час Таємної вечері говорять багато анафор. При цьому звершення Євхаристії тільки на воді без вина (навіть з причини аскетичної стриманості) засуджувалося⁹.

Якщо говорити про вино, то воно використовується за найважливішим богослужінням християн – Євхаристією, під час якої воно присутнюється в Кров Христову (*1 Кор.* 10, 16; *Ign. Ep. ad Rom.* 7. 3; *Iren. Adv. haer.* 4. 17. 5; *Cyr. Hieros. Catech.* 19. 7; 20. 9; 23. 7).

У Православній Церкві прийнято до вживання під час літургії тільки чисте, бездомішкове виноградне вино, розчинене водою (*Iust. Martyr. I Apol.* 65. 3; *Карф.* 37). Про змішання вина з водою Господом під час Таємної вечері йдеться в *Institutio* багатьох східних анафор (екзегетичним аргументом зазвичай служить *Ин.* 19, 34). «Святе з'єднання» вина й води звершується під час приготування Дарів до літургії; особливістю візантійської традиції є повторне додавання води в євхаристійне вино в чині теплоти (Никиф. 13).

Точні пропорції при з'єднанні вина і води у візантійській традиції не обумовлюються; зазначається лише, що при розведенні водою євхаристійне вино не повинно втрачати свого смаку. У сирійських яковитів вино змішується з водою в рівних пропорціях (*Hanssens.* 1930. Р. 244, 248). На Заході Трібурський Собор (895 р.) постановив брати 2/3 вина і 1/3 води (19-й канон), і це правило зберігалося ще в XIII ст. Пізніше

⁹ Неклюдов К. В., Пономарёв А. В., Ткаченко А. А. Вода // Православная энциклопедия. – Т. 9. Владимирская икона Божией Матери – Второе пришествие. – М., 2005. – С. 137.

для змішування стали використовувати невелику ложечку і вливати всього декілька крапель (*Ordo Romanus. XV 81 // PL. 78. Col. 1325*).

Крім відмінності в пропорціях, по-різному тлумачиться й символічне розуміння обряду з'єднання вина й води: на Заході вода асоціюється з Церквою (порівняй *Одкр. 17, 15*), а вино – з Христом, тоді як на Сході вони сприймаються як вказівка на Божественну (вино) і Людську (вода) природи Спасителя. Єдина традиція, де вино не розбавляється водою, – вірменська; ця практика була засуджена Православною Церквою (Трульський собор, 32 правило)¹⁰.

У давнину сорт і відтінок літургійного вина не регламентувалися, хоча про червоний відтінок євхаристійного вина побічно йдеться вже у щмч. Іринія Ліонського (*Iren. Adv. Haer. I 13*). У теперішній час в Українській Православній Церкві, наприклад, прийнято використовувати тільки червоні десертні вина (як правило, кагор або подібні сорти), але на християнському Сході вживаються крім червоних (сухих або десертних) також і рожеві та білі сорти. У католиків з XVI ст. рекомендується використовувати для меси білі сорти вина.

Практика здійснення Євхаристії тільки на воді розцінювалася святими отцями як єретична (*Iren. Adv. haer. V 1; Clem. Alex. Strom. I 19. 96. 1; Cyr. Carth. Ep. 63. 5; Ioan. Chrysost. In Matth. 82. 2; Theodoret. Haer. fab. 1. 20; Epiph. Adv. haer. [Panarion]. 30. 16; 42. 3; 46. 2*). Але, враховуючи можливість віднесення євангельського вчення про «воду живу» не тільки до таїнства Хрещення, але й до Євхаристії (*Ін. 4, 10-14; 7, 38; Одкр. 7, 17; 21, 6; 22, 1, 17*), а також на підставі свідчень про ранньохристиянську практику (Апокрифічні Діяння апостолів Петра, Фоми, Іоана) і гностичних сект (евіонітів, енкратитів, татіан, маркіонітів, апостоликів, маніхеїв, акваріїв та інших), ще в XIX ст. була висунута гіпотеза про початкове здійснення Євхаристії на хлібі й воді без вина (*Harnack A. Über das gnostische Buch Pistis-Sophia: Brod und Wasser: Die eucharistischen Elemente bei Justin. Lpz., 1891. (TU, 1. Reihe; 7/2)*). Ця гіпотеза була відразу відкинута більшістю вчених. Хоча існування різних локальних літургійних традицій уже в апостольську епоху – безсумнівний факт, але звершення Євхаристії на хлібі й воді без вина суперечить новозавітному вченню про таїнство Євхаристії¹¹.

¹⁰ Книга правил святих апостолів, Вселенських Соборів, і святих отців. – К., 2008. – С. 236.

¹¹ Неклюдов К. В., Ткаченко А. А. Вино. – [Електронний ресурс].

Щодо якості й кількості води, що додається в євхаристійну чашу, існує лише одне загальновизнане обмеження – вино не повинно втрачати свій смак. Проте в різних традиціях співвідношення води й вина в євхаристійній чаші неоднакове. Так, у сучасній католицькій практиці у вино додається лише декілька крапель води, тоді як у православній традиції вода додається в чашу двічі – на проскомидії і у вигляді теплоти. Чисте, нерозбавлене водою вино вживається для Євхаристії тільки вірменами-монофізитами¹².

І зараз ще є секти, які називаються «водяники» або «староповці». Це особливий напрям розкольників-біглопоповців. Вони відкидають священників, які переходять з Православної Церкви до старообрядців за гроші, вважаючи їх «порочними», а завершувані ними дії – «безблагодатними». Водяники не проти прийняти священика з Православної Церкви, якщо тільки він сам за внутрішнім переконанням примкнув би до них; але так як таких священників не виявляється, то водяники керуються уставщиками й наставниками. Таким чином на практиці вони перетворюються в беспоповців і відрізняються від останніх лише тим, що у випадку хвороби причащаються «богоявленською» водою, від чого й отримали свою назву¹³.

Традиційний звичай, що сходить своїм корінням до ранньохристиянської епохи, – умивання рук перед молитвою (*Tertull Apol. adv. gent.* 39)¹⁴. Зокрема, у Візантії для цих цілей могли використовуватися чаші, що стояли біля храмів; обов'язкове умивання рук перед службою не тільки кліриками, а й мирянами зберігається у російських старообрядців (можна порівняти з символічним зануренням пальців у воду при вході в храм у католиків). У візантійському чині Божественної літургії єпископи і священники обов'язково вмивали руки перед принесенням Дарів на престол (*Accessus ad altare*), у сучасному православному чині Умивання рук при священничій службі здійснюється замість Великого входу перед проскомидією, при єпископ-

¹² Неклюдов К. В., Ткаченко А. А. Вино. – [Електронний ресурс].

¹³ Водяники или старопоповцы // Христианство: энциклопедический словарь: В 2 т. Т. 1: А-К / Ред. кол.: С. С. Аверинцев (гл. ред.) и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – С. 370.

¹⁴ Тертуллиан, Квинт Септимий Флорент. Избранные сочинения. / Пер. И. Маханькова, Ю. Панасенко, А. Столярова, Н. Шабурова, Э. Юнца. Сост. и общ. ред. А. А. Столярова. – М.: Прогресс-Культура, 1994. – С. 187.

ській службі – на своєму споконвічному місці перед Великим входом і на початку служби. Також зустрічається практика умивання рук священнослужителями перед Причастям. Основний сенс цієї дії – духовна підготовка перед звершенням Євхаристійної Жертви. Після Причастя священнослужителі також вмивають руки й уста для того, щоб жодна частинка Тіла Господнього не була зневажена, і ця вода виливається в непотоптуване місце.

Практика благословення водою не тільки для таїнства Хрещення, але й для інших потреб віруючих (освячення, лікування (у тому числі в складі таїнства Соборування), екзорцизму) відома з III-IV ст.¹⁵. Не пізніше IV-V ст. виникла традиція здійснювати водосвяття на свято Богоявлення (Водохреща) у пам'ять про освячення вод Йордану. Молитви цього чину засновані на молитвах освячення води для таїнства Хрещення. Освячена вода, звана богоявленською, або хрещенською, або великою агіасмою, вважається великою святинею. Споживання богоявленської води (яке традиційно має відбуватися натще), згідно із вченням Церкви, володіє особливою силою та благодатними даруваннями; у древньоруській практиці був широко поширений навіть особливий чин причащення богоявленською водою як одна з головних духовних втіх тим, хто відлучений від Причастя Святих Дарів. Богоявленська вода має чудову властивість не псуватися протягом тривалого часу (Ioan. Chrysost. *De bapt.* 2)¹⁶; якщо вона з тієї чи іншої причини прийде в непридатність, вона, як і вода таїнства Хрещення, повинна виливатися в непотоптуване місце. Відомі випадки освячення води для таїнства Хрещення шляхом додавання в купіль богоявленської води; проте ця практика засуджена церковною владою, крім випадків Хрещення немовлят мирянами «страху заради смертного».

У Православній Церкві після IV ст. також набув поширення звичай освячувати воду шляхом занурення в неї часток Животворчого Древа Хреста Господнього або святих мощей, що призвів до утворення чинів малого водосвяття (з використанням напрестольного хреста) і обмивання святих мощей. Вода малого освячення вважається меншою свя-

¹⁵ Флоренский Павел, свящ. Столп и утверждение Истины: Опыт православной теодицеи в двенадцати письмах. – М.: Академический проект, Гаудеамус, 2012. – С. 382.

¹⁶ Іоан Золотоустий, свт. Слово в день Богоявлення // Повне зібрання творінь святого Іоана Золотоустого / переклад українською мовою канд. богосл. прот. Михайла Марусяка під редакцією Патріарха Філарета (Денисенка). – Т. II. Кн. 1. – К., – С. 454-463.

тинню в порівнянні з водохрещенською і може споживатися в будь-який час дня.

Свята вода широко використовується для здійснення різних потреб і священнодій (як правило, чітко не обумовлюється, яка саме свята вода, водохресна або малого освячення, повинна використовуватися; втім, існують чини, наприклад очищення колодязя, де підкреслюється необхідність використання водохрещенської води). Особливий чин освячення води входить у чинопослідування освячення храму, де освяченою водою обтирається новозбудований престол. Те ж буває і при здійсненні чину обмивання престолу, включеного до складу сучасних грецьких богослужбових книг (на Русі чин був широко розповсюджений до XVII ст.; у сучасній практиці він майже невідомий).

На Заході вода використовується, як і на Сході, у таїнствах Хрещення і Євхаристії, для обмивання рук перед службою, для освячення храмів і так далі¹⁷. Показною є поява особливих чаш, що нагадують «мідне море» Соломонового храму, у церквах Заходу, що відноситься до IV століття. А в мусульман, наприклад, існує звичай освячувати воду зануренням у неї плаща Магомета. Занурення здійснює раз на рік сам султан у Константинополі і розсилає освячену воду найважливішим сановникам¹⁸.

З VI ст. відомий звичай використання освяченої води для окроплення. Спочатку благословенною, або заклятою (exorcizata), водою було прийнято окропляти лише храми, пізніше будинки, поля і все домашнє господарство мирян.

З освячення води і окроплення нею починається і традиційна католицька меса; практика здійснювати цей обряд перед недільною службою відома з IX ст.¹⁹.

У Католицькій Церкві вода, змішана з вином, сіллю й попелом, отримала назву «григоріанська». Крім того, існували й інші різновиди освяченої води, названі за іменами святих (особливо тих, хто прославився чудотворіннями), напр. «Вода св. Губерта», яка допомагала, як

¹⁷ Неклюдов К. В., Пономарёв А. В., Ткаченко А. А. Вода // Православная энциклопедия. – Т. 9. Владимирская икона Божией матери – Второе пришествие. – М., 2005. – С. 139.

¹⁸ Вода святая // Христианство: энциклопедический словарь: В 2 т. Т. 1: А-К / Ред. кол.: С. С. Аверинцев (гл. ред.) и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – С. 369-370.

¹⁹ Вода. – [Електронний ресурс].

вважалося, проти укусу собаки. У середньовічній Європі вода також використовувалася для ордалій²⁰.

Тож як при освяченні храму, так і всіх предметів, що вживаються в богослужінні, а також житлових будинків та господарських споруд, будь-якого побутового предмета і знаряддя праці використовується освячена вода. Чому саме в цій речовині християнська і загальнолюдська свідомість знаходить очищувальну життєдайну силу? Святий Кирило Єрусалимський так говорить про цю первинну стихію:

«Начало світу – вода, і начало Євангелія – Йордан. Від води засяяло світло чуттєве, бо Дух Божий носився зверху над водами і повелів світлу засяяти з темряви. Від Йордану засяяло світло Святого Євангелія, бо, як пише святий євангеліст, "з того часу", тобто з часу Хрещення, Ісус почав проповідувати й говорити: "Покайтесь, бо наблизилось Царство Небесне" (Мф. 4, 17)».

Хрещенням Своїм Ісус Христос *«потопив у водах Йордану гріхи всього світу, освятив водне єство»*.

«Уже в природному своєму стані – як дар Божий – вода сповнилася духовної значимості, – пише видатний російський богослов священник Павло Флоренський. – Відчуття води, холодного джерела, зустрінутого нами в мандрах під палючим сонцем, є, звичайно, щось більш глибоке, ніж фізіологічна користь. Або при купанні: вода тут сприймається не тільки як корисне або як приємне. В обох згаданих випадках, як і в багатьох інших, тілесна потреба служить до загострення нашої вразливості, і тоді ми бачимо і розуміємо значущість води самої в собі, а не тому тільки, що вона потрібна нам. Навіть більше того: ми усвідомлюємо, що потребуємо її не тому, що ми так хочемо, а тому, що вода є реальністю і цінністю і як така об'єктивно потрібна, у тому числі й нам.

Вода визнається живою і чутливою, «сестричкою-водою», і в ній, як її душа, живуть особливі Ангели, до неї приставлені, що її оберігають... І це відчуття води, як живої, не тільки стверджується, але й уводиться в розуміння церквою.

²⁰ Вода // Мифы народов мира. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – Т. 1. – С. 95.

... Вода вже, як Богом створена, як причетна до культурного життя, тим самим є, хоч і віддаленою, учасницею культу. Вода священна як така ... вона священна за причетністю разом з усім, що "через Нього сталося", тобто Христа, до таємниці будівництва Божого, що спрямоване на спасіння світу. Вся космічна вода вже не мислиться як сама по собі суцзя, але, за розумінням церковним, входить у перший концентр культу, у Домобудівництво Боже. У християнському побуті це її "природне", тобто без порочних дій з нашого боку, освячення підвищується хресними знаменнями, над нею вчинюваними, над діжкою, над питною водою, над водою для страви, утриманням її у священних посудинах, питтям її з освяченого посуду і так далі. У колодязі християнському не проста вода: уже "копання криниці" освячується особливим чинопослідуванням. "Даруй нам воду на цьому місці, солодку ж і смачну, придатну для потреби, не шкідливу ж для прийняття...", молиться священник, і перший починає копати колодязь. Над викопаною ж криницею новою знову здійснюється особливе моління: "Зиждителю вод і Творче всіх ... Ти Сам освяти воду оцю: пошли на неї святу Свою силу..., і дай усім приймати святині від неї, пиття заради, або умовіння заради, здоров'я душі і тіла, на зміну всякої пристрасті і всякої недуги, щоб було цілення води і спокою всім, хто торкається до неї і приймає її ..." Навіть така, мабуть, мирська річ, як звичайна колодязна вода, нехай буде повторено ще раз, – предмет культу і притому предмет чудотворний – "вода цілення і спокою">²¹.

Виточене Мойсеєм зі скелі джерело виливало, звичайно, не просту воду, але воду особливу, і не без причини святоотцівська писемність здавна тлумачила її типологічно; не простою була вода в джерелі самарянки, викопаному праотцем Яковом та ще освяченому бесідою при ньому Спасителя, і навіть зробилася навіки образом, у якому втілилися високі духовні істини. І не проста вода, згідно з вірою християн з найдавніших часів і донині, у річці Йордані, освяченій Тілом Спасителя. Це раз назавжди освячена вода; завжди вона – вода, що несе з собою духовні енергії, зцілюючі, які зміцнюють і освячують.

²¹ Настольная книга священнослужителя. – М., 1983. – Т. 4. – С. 391-392.

Далі треба поставити воду, освячувану в точному сенсі для звершення над нею особливих обрядів; така, наприклад, вода, що спускається з просфорної печаті; за нею йде вже встановлена церковно в Требнику вода, що спускається з проскомидійного копія священиком при проголошенні особливої, нарочито до того покладеної молитви. Далі йде вода малого водосвяття, чи мала агіасма – «*то мікрѡн агіасма*» – згідно з термінологією грецькою, тобто вода, освячена дотиком до Чесного Хреста, при звершенні чинопослідування водосвятного молебню: «*Причастям води цієї і окропленням Твоє благословення нам пошли, скверну пристрастей омиваючи...*» молиться священик і далі просить: «*Ще, молимося, відвідай нашу, Благий, неміч і зціли наші недуги душевні ж і тілесні милістю Твоєю ...*», тобто просить про зцілення – поряд з освяченням води, і далі: «*і сподоби нас наповнитися освячення Твого води цієї причащенням, і нехай буде нам, Господи, на здоров'я душі і тіла*».

Мале водосвяття подібне до великого, тобто здійснюваного в навечір'я і в сам день Богоявлення, – подібне, але є послабленням і скороченням цього останнього. Велика агіасма – «*то макрѡн агіасма*» – освячується, крім триразового занурення в неї Чесного Хреста, ще хресним знаменням, благословенням у ній, всередині її вчиненням, і сильнішими та складнішими молитвами й співами²².

Список джерел і літератури:

1. *Біблія*. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1416 с.
2. Дідахе, або вчення дванадцяти апостолів. – К.: Вид. відділ УПЦ, 2011. – 32 с.
3. *Іоан Золотоустий, свт.* Слово в день Богоявлення // Повне зібрання творінь святителя Іоана Золотоустого / переклад українською мовою канд. богосл. прот. Михайла Марусяка під редакцією Патріарха Філарета (Денисенка). – Т. II. Кн. 1. – К.: Видавничий відділ УПЦ КП, 2009. – С. 454-463.
4. *Иустин философ и мученик, св.* Творения. – М.: Паломник, Благовест, 1995. – 492 с.
5. *Кирил Єрусалимський, св.* Творіння. – К.: Вид. відділ УПЦ КП, 2012. – 328 с.

²² Настольная книга священнослужителя. – М., 1983. – Т. 4. – С. 392-393.

6. Книга правил святых апостолів, Вселенських Соборів, і святых отців. – К.: Видавничий відділ УПЦ КП, 2008. – 368 с.
7. Тертулиан, Квинт Септимий Флорент. Избранные сочинения. / Пер. И. Маханькова, Ю. Панасенко, А. Столярова, Н. Шабурова, Э. Юнца. Сост. и общ. ред. А. А. Столярова. – М.: Прогресс-Культура, 1994. – 448 с.
8. Вода // Мифы народов мира. – М.: Советская энциклопедия, 1980. – Т. 1. – 654 с.; Т. 2. – 712 с.
9. Вода. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/155055.html>
10. Вода святая // Христианство: энциклопедический словарь: В 2 т. Т. 1: А-К / Ред. кол.: С. С. Аверинцев (гл. ред.) и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – С. 369-370.
11. Водяники или старопоповцы // Христианство: энциклопедический словарь: В 2 т. Т. 1: А-К / Ред. кол.: С. С. Аверинцев (гл. ред.) и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1993. – С. 370.
12. Иерофей (Влахос), митрополит. Богоявление как Богопознание [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mgarsky-monastery.org/kolokol/4536>
13. Настольная книга священнослужителя. – М.: Издание Московской Патриархии, 1983. – Т. 4. – 824 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://azbyka.ru/tserkov/bogosluzheniya/liturgika/nastolnaya_kniga_svyaschennosluzhitelya_22-all.shtml#16d
14. Неклюдов К. В., Ткаченко А. А. Вино. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/158698.html>
15. Неклюдов К. В., Пономарёв А. В., Ткаченко А. А. Вода // Православная энциклопедия. – Т. 9. Владимирская икона Божией Матери – Второе пришествие. – М., 2005. – С. 133-139. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravenc.ru/text/155055.html>
16. Святая вода. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.verappravoslavnaya.ru/?Svyataya_voda-alf